

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین با تأکید بر انسجام، نظم شبکه‌ای و فراعصری بودن متن

* فاطمه سادات حسینی

** بی‌بی‌زهرا حسینی جهان‌آباد

DOI: 10.22096/RC.2024.2001995.1118

[تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۰۷]

چکیده

از قدیم در باب جواز ازدواج موقت، در بین مسلمانان اختلاف نظر جدی وجود داشته است. با اینکه برخی فرقه‌ها، با توجه به روایات مورد قبولشان، آن را حرام و برخی آن را حلال می‌شمارند، از نظر جواز قرآنی، اختلاف جدی بین آنان مشاهده نمی‌شود؛ و از نظر بسیاری از مفسران شیعه و سنی، عبارت «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً» در آیه ۲۴ سوره نساء، تنها مجوز قرآنی ازدواج موقت به شمار می‌آید. در این مقاله، با در نظر گرفتن قرآن به‌عنوان یک متن دقیق و منسجم نشان داده می‌شود که عبارت یادشده، بر این موضوع دلالت ندارد و بیان قانونی در ازدواج دائم است. برای اثبات این مطلب، با بررسی آیاتی که در آنها سخنی از دادن اجر به همسر است، نشان داده می‌شود که پرداخت اجر، قانونی در ازدواج دائم است. سپس، دلایل قرآنی مفسران بر مشروعیت ازدواج موقت و همچنین، ایراداتی که به دلالت استمتاع بر ازدواج دائم گرفته‌اند، از مقالات پژوهشی و کتاب‌ها استخراج، دسته‌بندی و پاسخ داده شده است. در پایان، فهم نویسنده از آیه ۲۴ سوره نساء و ایرادات وارد بر فهم رایج تفسیری از آیه بیان شده است. نتیجه مقاله آن است که از منظر قرآن، برای تنظیم روابط جنسی زن و مرد، فقط یک نوع ازدواج مجاز است که از آن با نام «نکاح» یاد شده است.

واژگان کلیدی: ازدواج موقت؛ انسجام متن؛ تفسیر موضوعی قرآن با قرآن؛ قرآن به‌عنوان یک متن؛ نساء؛ ۲۴؛ نظم شبکه‌ای.

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد ریاضی محض از دانشگاه شیراز، پژوهشگر مستقل، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول)
Email: fatima.husseini@yahoo.com

** دانش‌آموخته سطح ۲ حوزه علمیه از جامعه الزهراء قم، پژوهشگر مستقل، مشهد، ایران.
Email: hzahra997@gmail.com

۱. مقدمه

ابتدا انواع ازدواج مشروع در میان شیعیان را معرفی می‌کنیم:

«به واسطه عقد ازدواج، زن به مرد، و مرد به زن حلال می‌شود، و آن بر دو قسم است: دائم، و غیردائم (ازدواج موقت). عقد دائم آن است که مدت زناشویی در آن معین نشود و همیشگی باشد، و زنی را که به این قسم عقد می‌کنند «دائمه» گویند. و عقد غیردائم، آن است که مدت زناشویی در آن معین شود؛ مثلاً زن را به مدت یک ساعت، یا یک روز، یا یک ماه، یا یک سال، یا بیشتر عقد نمایند، ولی باید مدت ازدواج از مقدار عمر زن و شوهر یا یکی از آنها زیادتر نباشد که در این صورت عقد باطل خواهد بود، و زنی را که به این قسم عقد کنند؛ متعه یا صیغه می‌نامند»^۱.

ازدواج موقت از موضوعاتی است که نه تنها از گذشته جزء موارد اختلاف شیعه و سنی بوده است، در دوران معاصر نیز، موافقان و مخالفان آن در گروه‌های گوناگون اندیشمندان وجود دارند. در بین افراد مذهبی سنت‌گرا، اگرچه برای صیغه جوازی شرعی قائلند، اما زمانی که سخن از رسمی شدن آن به میان آمد،^۲ گروهی از همان مذهب‌یون سنت‌گرا به مخالفت جدی با رواج آن پرداختند. همچنین، نواندیشان و روشنفکران دینی که در بسیاری از امور نظری متفاوت با مذهب‌یون سنتی دارند، در این مورد چنین نبوده‌اند. برخی نواندیشان دینی همچون احمد قابل، ازدواج موقت و معاطاتی را مجاز دانسته^۳ و برخی روشنفکران دینی، همچون سروش دباغ، ازدواج عرفی را راهکاری برای مشکل ازدواج می‌داند؛ او ازدواج معاطاتی را، پشتوانه شرعی جواز ازدواج عرفی می‌داند.^۴ افزون بر نواندیشان و روشنفکران دینی، موضوع ازدواج‌های مدت‌دار مورد توجه جامعه‌شناسان نیز قرار گرفته است و در این زمینه کتاب‌ها و مقالاتی نگاشته‌اند که کتاب‌های *خانه‌ای با در باز*^۵ و *خانه‌ای بر روی آب*^۶ نمونه‌ای از آنهاست.

۱. سید علی سیستانی، توضیح المسائل (قم: نورالمبین، ۱۳۹۲).

۲. خطبه نماز جمعه، ۳ دی ۱۳۶۴، تهران: اکبر هاشمی رفسنجانی.

۳. احمد قابل، *احکام بانوان در شریعت محمدی (ص)*، ۱۱۶. «کانال تلگرامی شریعت عقلانی»، دسترسی در https://t.me/shariat_aghani، ۱۴۰۲/۷/۳۰.

۴. سید هادی طباطبایی، *حدیث نواندیشان دینی (یک نسل پس از عبدالکریم سروش)* (تهران: کویر، ۱۳۹۷)، ۳۸۱.

۵. کامیل احمدی، *خانه‌ای با در باز: پژوهشی جامع در باب ازدواج سفید در ایران* (لندن: مهری، ۱۳۹۹).

۶. کامیل احمدی، *خانه‌ای بر روی آب: پژوهشی جامع در باب صیغه محرمیت و ازدواج موقت در ایران*، (تهران: شیرازه، ۱۳۹۸).

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۶۷

ناگفته پیداست فصل مشترک ازدواج‌هایی همچون موقت، عرفی، معاطاتی و ... که تعدادشان هم کم نیست، همیشگی نبودن و به عبارتی مدت‌دار بودن آنهاست. این مقاله بر آن است که اثبات کند اگر قرآن به‌عنوان یک متن در نظر گرفته شود، از آن نمی‌توان هیچ مجوزی برای ازدواج موقت به دست آورد. از آنجاکه پشتوانه شرعی دیگر روابط جنسی مدت‌دار نیز جواز ازدواج موقت است، از قرآن هیچ مجوزی برای هیچ ارتباط جنسی مدت‌دار دیگری نیز به دست نمی‌آید. به دیگر سخن، در قرآن برای تنظیم رابطه جنسی زن و مرد، فقط یک نوع جواز وجود دارد؛ آن هم ازدواج دائم است، به شرط پرداخت اجر؛ همین و فقط همین.^۷

با توجه به جدید بودن روش مقاله، توجه به نکات زیر مفید خواهد بود:

الف) از آنجاکه صاحب این قلم به قرآن به‌عنوان یک متن منسجم، دارای نظم شبکه‌ای و فراعصری می‌نگرد، از خواننده محترم خواهشمند است هنگام مطالعه مقاله، هر آنچه درباره ازدواج موقت در کتاب‌ها و مقالات آمده است، نادیده گرفته و به قرآن، فقط به‌عنوان یک متن بنگرد؛ متنی که خداوند در آن مدعی شده است که برای هدایت جهانیان، در همه زمان‌ها نازل شده است. به دیگر سخن، با ذهن خالی به مطالعه مقاله بپردازد.

ب) قرآنی که خودش را راهنما و روشنی‌بخش همه چیز معرفی نموده است و در اعجاز، فصاحت و بلاغت آن سخن‌ها رفته است، نباید برای فهم و روشن شدنش به هیچ منبعی وابسته باشد. از این‌رو، استفاده نکردن از روایات در فهم قرآن، دلیل بر ارزشمند ندانستن آنها نیست؛ روایات و دیگر علوم بشری، در جای خود استفاده خواهد شد.

ج) پرسش بجایی که پیش می‌آید آن است که اگر قانونی که در این نوشتار برای ازدواج موقت بیان شده است، درست باشد، نظر قرآن درباره کسانی که در گذشته چنین روابطی داشته‌اند، چیست؟

پاسخ: در آیات ۲۲ و ۲۳ سوره نساء که به بیان ازدواج‌های حلال و حرام پرداخته است، با آوردن عبارت «إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ؛ مگر آنچه که در گذشته رخ داده است»؛ روابطی که در

۷. واژه «دائم» در متن قرآن به کار نرفته است؛ اما در متن قرآن سخنی از انواع ازدواج هم نیست. از آنجاکه در متن قرآن، ابطال قرارداد ازدواج بین زن و مرد، با طلاق انجام می‌شود، می‌توان نتیجه گرفت که منظور از ازدواج (نکاح) در قرآن، صرف نظر از جزئیات و شرایط آن، قراردادی همیشگی بین زن و مرد است که امروزه با نام ازدواج دائم شناخته می‌شود. در این مقاله، برای پیشگیری از پیچیدگی نوشتار، به جای واژه ازدواج که ترجمه واژه نکاح در قرآن است، از واژه ازدواج دائم استفاده شده است؛ منظور از آن هم قراردادی عاطفی-حقوقی بین یک زن و یک مرد است که همیشگی بوده و برای آن مدتی تعیین نمی‌شود؛ با این قرارداد، آنها مجاز به داشتن روابط جنسی در چهارچوب تعیین شده در قرآن می‌شوند. در این ازدواج، پرداخت اجر به همسر واجب است، اما مقدار و شیوه پرداخت آن توافقی است.

گذشته انجام شده است، حرام محسوب نمی‌شود.

در باب اهمیت پژوهش درباره جواز ازدواج موقت می‌توان گفت: در گذشته ازدواج موقت بیشتر منحصر به ازدواج با بیوه‌زنان بود. اما امروزه، به سبب بحران ازدواج، سخن از ازدواج موقت دوشیزگان و حتی به‌عنوان جایگزینی برای ازدواج دائم است. از این رو، وجود داشتن یا نداشتن چنین جوازی، تأثیر زیادی در زندگی افراد جامعه دارد. اگر توجه داشته باشیم که پشتوانه شرعی ازدواج عرفی و دیگر ازدواج‌های مدت‌دار نیز ازدواج موقت است، اهمیت موضوع دوچندان می‌شود.

شایان ذکر است که نظریات رایج شیعه و سنی، ثمره تلاش جمعی گروهی از اندیشمندان است که در آن امکان خطا وجود دارد. اکنون که در سایه تشکیل نظام جمهوری اسلامی، امکان بیشتری برای فهم قرآن به وجود آمده، شایسته است که اندیشمندان شیعه، به شیوه اندیشه‌ورزی دوازده امام معصومی که خود را پیرو آنان می‌دانند، عمل نموده و به جای تعصب‌ورزی بر درستی نظریات شیعه، توجه خود را بر فهم بهتر کلام خداوند معطوف دارند و بدین شیوه، زمینه را برای تقریب مذاهب گوناگون اسلامی فراهم آورند. در این زمینه، تلاش‌های فراوانی شده است، اما شیوه‌ها، مقالات و کتاب‌هایی که نگاهی متعصبانه دارند نیز کم نیست. در اینجا یادآوری این روایت که در منابع شیعی به حضرت علی (علیه السلام) منسوب شده، سودمند است.

«إِضْرِبُوا بَعْضَ الرَّأْيِ بِبَعْضٍ يَتَوَلَّدُ مِنْهُ الصَّوَابُ؛ به تضارب آرا پردازید، رأی حق و استوار از آن زاییده می‌شود». همچنین «إِخْتَصُّوا الرَّأْيَ مَخْضَ السَّقَاءِ يُنْتِجُ سَدِيدَ الْأَرَاءِ؛ آرا و نظرات را به حرکت درآورید، بسان حرکت دادن مشک دوغ برای گرفتن کره؛ تا رأی استوار به دست آید».^۸

۲. پیشینه

با توجه به جدیدبودن روش تفسیری، پیشینه پژوهش در دو بخش بیان می‌شود. در بخش اول، پیشینه پژوهشی روش تفسیری نگارنده ارائه می‌شود. در بخش دوم پیشینه نظریات تفسیری درباره آیه ۲۴ سوره نساء بیان خواهد شد.

۸. عبدالرحمن بن محمد تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالكلم، جلد ۱ (قم: دارالکتب الاسلامی، ۱۴۱۰ق)، ۱۵۸.

الف) پیشینه روش تفسیری

تاریخ تفسیر در یک قرن اخیر با نهضت‌های اجتماعی، به‌ویژه نهضت‌های اصلاح دینی در سراسر جهان اسلام همراه بوده است. به جرئت می‌توان گفت که یکی از مهم‌ترین ابعاد تأثیرگذاری اندیشه اصلاحی در تفسیر قرآن، تنزل جایگاه تفسیر نقلی، و اهمیت یافتن تفسیر قرآن بر اساس خود قرآن بوده است؛ تفسیر قرآن با قرآن، نه فقط به‌عنوان یک روش تفسیری، بلکه به‌عنوان رویکردی مستقل که خواستار مبنا قرارگرفتن قرآن در تفسیر است.^۹ مبنا قرارگرفتن قرآن در تفسیر نیز، خواسته یا ناخواسته، به مبحث استنطاق قرآن گره می‌خورد. به‌اختصار می‌توان گفت:

۱. «تفسیر قرآن به قرآن، به معنای رفع ابهام و توضیح معانی آیات در پرتو آیات مرتبط با آن است».^{۱۰} «این روش در چشم‌انداز تاریخ تفسیر، پویاترین رهیافتی است که برای فهم و تفسیر آخرین کتاب آسمانی مورد استفاده قرار گرفته و پیشینه آن به زمان معصومین برمی‌گردد».^{۱۱}

۲. «تفسیر قرآن با قرآن، تفسیر موضوعی، تأویل و استنباط، هر یک، جنبه‌ای از استنطاق قرآن را دربرمی‌گیرد و اطلاق استنطاق قرآن بر هر یک از آنها درست است».^{۱۲}

۳. «روش تفسیر قرآن به قرآن و روش تفسیر موضوعی مکمل و متمم یکدیگرند و حاصل اجرای آن دو به استنطاق نظر قرآن می‌انجامد که پاسخ سؤالات و حل مشکلات گوناگون بشر در عرصه‌های مختلف اعتقادی، اخلاقی و احکام عملی در حوزه‌های فردی و اجتماعی است».^{۱۳}

۴. «امروزه از سخن برآوردن از متن یا استنطاق، به‌عنوان یکی از سطوح هرمنوتیک - فن تفسیر و فهم معنای متن - یاد می‌شود».^{۱۴}

۹. سید کمال کشیک‌نویس رضوی، عباس احمدوند، و محمدرحیم بیرقی، «تحولات سیاسی-اجتماعی جهان اسلام در سده‌های سیزدهم و چهاردهم هجری و تأثیر آن بر شکل‌گیری رویکردهای نوین به تفسیر قرآن»، پژوهش‌نامه قرآن و حدیث ۱۰، شماره ۲۰ (بهار و تابستان ۱۳۹۶): ۱۱۲-۱۱۳.

۱۰. صالحه شریفی، علیرضا قائمی‌نیا، و غلام محمد شریعتی، «بررسی قواعد مشترک تفسیر قرآن به قرآن و نظریه میدان معنایی بر اساس روش علامه طباطبایی و ایزوتسو»، تحقیقات علوم قرآن و حدیث ۱۷، شماره ۱ (بهار ۱۳۹۹): ۱۳۰؛ و عباسعلی عمید زنجانی، مبانی و روش‌های تفسیر قرآن (تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۷)، ۳۶۱.

۱۱. شریفی، قائمی‌نیا، و شریعتی، «بررسی قواعد مشترک تفسیر قرآن به قرآن»، ۱۳۰.

۱۲. حسین صفره، مجید معارف، و منصور پهلوان، «استنطاق قرآن»، پژوهش‌های قرآن و حدیث ۴۳، شماره ۱ (۱۳۸۹): ۱۵۹.

۱۳. صفره، معارف، و پهلوان، «استنطاق قرآن»، ۱۶۰.

۱۴. محسن ایزدی و زهره اخوان مقدم، «ضرورت، ماهیت و روش استنطاق از منظر روایات اهل بیت (ع)»، مطالعات قرآن و حدیث ۶، شماره ۲ (شهریور ۱۳۹۲): ۱۱۴.

۵. «بهره‌گیری دانشمندان مسلمان از روش تفسیری قرآن با قرآن در سده‌های پیشین وجود داشت؛ اما در سده چهاردهم هجری تحول شدیدی یافت و به رویکردی جدی و جدید در تفسیر کلام خداوند مبدل شد».^{۱۵} مفسران طرفدار این رویکرد تفسیری، علامه سید محمدحسین طباطبایی در *المیزان فی تفسیر القرآن* و الشیخ محمد الامین الشنقیطی در *أضواء البیان فی ایضاح القرآن بالقرآن* بوده‌اند.^{۱۶}

۶. «از نظر علامه طباطبایی، قرآن کریم به‌تثابی و بدون مراجعه به منبع دیگری، حتی روایات معصومان، قابل فهم است و بیانات قرآنی در رساندن پیام خویش گویا و رسا هستند و با تدبر و مراجعه به خود قرآن قابل فهم و تفسیر و بی‌نیاز از غیر است. به دیگر سخن، قرآن در بیان مقاصد خویش، دلالت استقلالی دارد».^{۱۷}

در این مقاله، روشی که برای فهم قرآن استفاده شده است، تلفیقی از روش‌های سنتی و نوین فهم قرآن است. تفسیر موضوعی و تفسیر قرآن با قرآن از روش‌های سنتی و بررسی قرآن به‌عنوان یک متن از مباحث هرمنوتیک که روشی نوین است، به حساب می‌آید. گفتنی است تلفیق شیوه‌های سنتی و نوین فهم قرآن نیز، بدون پیشینه نیست. در مقالات «شباهت مبانی تفسیر موضوعی برون‌گرایانه و هرمنوتیک»؛^{۱۸} و «بررسی قواعد مشترک تفسیر قرآن به قرآن و نظریه میدان معنایی بر اساس روش علامه طباطبایی و ایزوتسو»؛^{۱۹} از کارآمدی تلفیق شیوه‌های سنتی و نوین فهم قرآن سخن به میان آمده است.

اگر بخواهیم به ویژگی بسیار بارز این روش تفسیری اشاره کنیم، می‌توان به در نظر گرفتن قرآن به‌عنوان یک متن دقیق و منسجم اشاره نمود. درباره پیشینه این ویژگی، می‌توان به مقالاتی که پیرامون نظم و انسجام قرآن و همچنین، نگاه سیستمی به قرآن نگاشته شده است، اشاره کرد. برخی از این مقالات عبارتند از: «نظریه سیستم‌ها و کارکردهای قرآنی آن»؛^{۲۰} و

۱۵. کشیک‌نویس، احمدوند، و بیرقی، «تحولات سیاسی- اجتماعی»، ۱۲۲.

۱۶. کشیک‌نویس، احمدوند، و بیرقی، «تحولات سیاسی- اجتماعی»، ۱۲۳.

۱۷. علی‌محمد میرجلیلی، عباس کلاتری خلیل‌آباد، و محمد شریفی، «تحلیلی بر دیدگاه تفسیری قرآن به قرآن علامه طباطبایی (ره)»، کتاب *قیم ۲*، شماره ۷ (مهر ۱۳۹۱)، ۵۳؛ برای اثبات مطلب بیان‌شده در بند ۶، مقاله را مطالعه کنید.

۱۸. علی‌اصغر یساقی، «شباهت مبانی تفسیر موضوعی برون‌گرایانه و هرمنوتیک»، *فقه و تاریخ تمدن* ۱۱، شماره ۴۳ (فروردین ۱۳۹۴): ۱۰۳-۱۲۰.

۱۹. شریفی، قائمی‌نیا، و شریعتی، «بررسی قواعد مشترک»، ۱۲۸.

۲۰. محمد مهدی آجیلیان مافوق، محمدحسن رستمی، و سید مصطفی احمدزاده، «نظریه سیستم‌ها و کارکردهای قرآنی آن»، *اسلام و پژوهش‌های مدیریتی* ۷، شماره ۲ (بهار و تابستان ۱۳۹۷): ۸۳-۱۰۱.

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۷۸

(تبیین ادله و مستندات نظام‌واره معنایی قرآن کریم).^{۲۱}

ب) پیشینه نظریات تفسیری درباره آیه ۲۴ سوره نساء

آیه ۲۴ سوره نساء تنها آیه‌ای است که جواز قرآنی ازدواج موقت شناخته می‌شود. موضع مفسران درباره آیه ۲۴ سوره نساء سه گونه است:

- مفسرانی که دلالت آیه بر مشروعیت ازدواج موقت را پذیرفته‌اند (مفسران شیعه).

- مفسرانی از اهل سنت که دلالت آیه بر مشروعیت ازدواج موقت را به صورت موقت پذیرفته‌اند؛ به این معنا که دلالت آیه بر ازدواج موقت را پذیرفته و بر این باورند که این مشروعیت مختص زمانی خاص بوده است.

- گروه اندکی از مفسران اهل سنت که دلالت آیه بر ازدواج موقت را نپذیرفته‌اند و مشروعیت آن را مستند به سنت می‌دانند.^{۲۲}

از این رو، ادعای بیان شده در این مقاله بدون پیشینه نیست و در بین مفسران اهل سنت طرفدارانی داشته است.^{۲۳}

در سال‌های اخیر پژوهشگران علوم دینی مقالات زیادی درباره ازدواج موقت نگاشته‌اند که اغلب به بررسی دیدگاه فریقین پرداخته و با همان نگاه تلفیقی قرآنی و روایی در صدد دفاع از نظریه رایج شیعه بوده‌اند. برخی از این مقالات عبارتند از: «نقدی بر ازدواج موقت در فقه عامه»،^{۲۴} «بررسی مستندات قرآنی- روایی فریقین در حکم ازدواج موقت و پیامدهای آن»،^{۲۵} و «بررسی تطبیقی آیه استمتاع در نگاه مفسران فریقین»؛^{۲۶} دو مقاله اول، با وجود اینکه ازدواج موقت را حلال دانسته و به دفاع از نظریه رایج شیعه پرداخته‌اند، اما اصل را بر ازدواج

۲۱. حسین جدی، حسن نقی‌زاده، و عباس اسماعیلی‌زاده، «تبیین ادله و مستندات نظام‌واره معنایی قرآن کریم»، *آموزه‌های قرآنی* ۱۹، شماره ۳۵ (فروردین ۱۴۰۱): ۱۵۹-۱۹۲.

۲۲. مریم قوجائی خامنه و سید محمود طیب حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع در نگاه مفسران فریقین»، *پژوهش‌های تفسیر تطبیقی* ۲، شماره ۱ (خرداد ۱۳۹۵): ۳۵، ۳۹.

۲۳. برای دیدن نام و استدلال مفسرانی که دلالت آیه بر ازدواج موقت را نمی‌پذیرند؛ قوجائی خامنه و طیب حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۴۵-۴۷.

۲۴. سید حسین هاشمی، «نقدی بر ازدواج موقت در فقه عامه»، *مطالعات راهبردی زنان* ۹، شماره ۳۵ (بهار ۱۳۸۶): ۱۰۰-۱۲۸.

۲۵. محمدرضا حاجی اسماعیلی و داوود اسماعیلی، «بررسی مستندات قرآنی- روایی فریقین در حکم ازدواج موقت و پیامدهای آن»، *آموزه‌های فقه مدنی* ۴، شماره ۶ (دی ۱۳۹۱): ۶۵-۸۸.

۲۶. قوجائی خامنه و طیب حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۳۵-۶۰.

دائم دانسته و مخالف ترویج آن به صورت گسترده و به‌عنوان جانشینی برای ازدواج دائم بوده‌اند؛ اما مقاله سوم که بر نظریات تفسیری در باب ازدواج موقت تمرکز نموده است، ازدواج موقت را ضرورتی اجتماعی دانسته و موافق ترویج آن است. گفتنی است که در باب ازدواج موقت، هیچ مقاله‌ای که به قرآن به‌عنوان یک متن دقیق و منسجم بنگرد و از این منظر، موضوع ازدواج موقت را در قرآن بکاود، یافت نشد.

۳. اصولی برای فهم روشمندان و کاربردی قرآن

نویسنده برای فهم قرآن به اصولی چهارده‌گانه پایبند است. برای دیدن آنها، به مقاله «بازخوانی و تأویل آیات شهادت (گواهی)»^{۲۷} مراجعه نمایید. با بیانی ساده، فرآیند انجام پژوهش بدین گونه است که ابتدا آیات مرتبط به موضوع مورد نظر را از قرآن استخراج و دسته‌بندی می‌کنیم؛ سپس بدون سندیت‌دادن به هیچ منبعی، به جز متن قرآن و با این پیش‌فرض که متن قرآن به اندازه ساختارهای ریاضی دقیق است و همچنین بین بخش‌های گوناگون آن، همچون واژه، آیه، سوره و کلیت متن قرآن، ارتباطات فراوانی وجود دارد، به فهم قرآن می‌پردازیم. اگر بخواهیم همین مطالب را با زبان علمی‌تری بیان کنیم، می‌توان گفت: اگر در نظر گرفتن قرآن به‌عنوان یک متن منسجم، دارای نظم شبکه‌ای و فراعصری را به مفروضات مقاله «فرآیند نظریه‌پردازی قرآنی در حوزه تفسیر موضوعی»^{۲۸} بیفزاییم، دوازده مرحله‌ای که این مقاله برای نظریه‌پردازی قرآنی معرفی نموده است، کاملاً قابل انطباق با روش نویسنده برای فهم قرآن خواهد بود. مفهوم انسجام و نظم شبکه‌ای که توضیح داده شد، منظور از فراعصری بودن نیز آن است که به جای ظاهر آیات، اهداف آنها را در نظر داشته باشیم. گفتنی است در نظر گرفتن هدف آیات به جای ظاهر آنها، منجر به تأویل قرآن خواهد شد.

به دیگر سخن، می‌توان گفت: زبان قرآن، تلفیقی از زبان ادبی و زبان ریاضی است. یعنی در متن قرآن، همچون متون ادبی، هم انواع آرایه‌های ادبی، همچون ایجاز، تمثیل، تشبیه، حذف و ... به کار رفته و در اوج فصاحت و بلاغت است و هم ساختار آن، مشابه ساختارهای ریاضی، اصل موضوعی است و از نظم و دقت بسیار بالایی برخوردار است.

درخور یادآوری است که:

۲۷. فاطمه سادات حسینی و بی‌بی زهرا حسینی جهان‌آباد، «بازخوانی و تأویل آیات شهادت (گواهی)؛ با تمرکز بر آیه ۲۸۲ سوره بقره»، تأویلات قرآنی، ۳، شماره ۶ (شهریور ۱۴۰۰).

۲۸. مصطفی کریمی، «فرآیند نظریه‌پردازی قرآنی در حوزه تفسیر موضوعی»، مطالعات قرآن و حدیث، ۱۳، شماره ۱ (مهر ۱۳۹۸): ۱۸۹-۲۱۷.

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۷۳

الف. اینکه کدامین موضوع را می‌توان بدین روش بررسی کرد و به نتایج کارآمدی رسید، در آغاز پژوهش مشخص نیست؛ می‌توان گفت:

«موضوع مورد نظر باید در قلمرو قرآن باشد و قرآن به اندازه کافی درباره آن سخن گفته باشد».^{۲۹}

ب. مرزبندی میان کلیات و جزئیات، پیش از بررسی هر موضوع، ممکن نیست. منظور از کلیات همان موضوعاتی است که از آن در قرآن سخن به میان آمده است و منظور از جزئیات، مطالبی است که به آنها اشاره‌ای نشده است. تأکید می‌شود که هدف نگارنده، فقط یافتن کلیات است.

ج. یافتن اصولی از قرآن در یک موضوع، تازه آغاز راه است. بر عهده متخصصان شاخه های گوناگون علوم انسانی است که با در نظر گرفتن این اصول، جزئیات مربوط به هر موضوع را به گونه‌ای قابل اجرا در عصر کنونی ارائه کنند.

د. نگارنده بر این باور است که با این روش تفسیری، می‌توان به فهمی نو از آیات قرآن دست یافت که هم پاسخگوی بسیاری از شبهات در زمینه‌های گوناگون باشد و هم زمینه را برای اسلامی‌سازی علوم انسانی با محوریت قرآن فراهم سازد.

۴. چکیده‌ای از فرآیند استدلال

برای پیشگیری از پیچیدگی نوشتار، ابتدا مراحل استدلال نویسنده بیان می‌شود. این مراحل از این قرارند:

الف) نشان می‌دهیم که از منظر قرآن، پرداخت اجر قانونی مهم در ازدواج دائم است.

بدین منظور، همه آیاتی که در آن از پرداخت اجر، سخنی به میان آمده را گرد هم می‌آوریم. با بررسی این آیات، به این نتیجه می‌رسیم که پرداخت اجر، قانونی مهم در ازدواج دائم است.

ب) نظریات رایج، یعنی نظر مفسرانی که آیه ۲۴ سوره نساء را جواز قرآنی برای ازدواج موقت می‌دانند، با دقت بیشتری بیان می‌شود.

در این بخش، دلایل قرآنی مفسران بر مشروعیت متعه و ایراداتی که مفسران به دلالت

۲۹. کریمی، «فرآیند نظریه‌پردازی قرآنی»، ۱۹۲.

استمتاع بر ازدواج دائم گرفته‌اند، از مقالات و کتاب‌های تفسیری استخراج و بیان شده است.

ج. فهم نویسنده از آیات قرآن، به‌ویژه آیه ۲۴ سوره نساء بیان شده است.

د. نظریه رایج در دو مرحله نقد شده است:

مرحله اول: دلایل موافقان با وجود جواز قرآنی برای ازدواج موقت، رد شده است.

مرحله دوم: یکی از ترجمه‌هایی که مبنای آن نظریه رایج تفسیری شیعه است، نقد شده است.

۵. مفهوم پرداخت اجر در رابطه بین زن و مرد

ابتدا نظریات مفسران درباره اجر را بیان می‌کنیم. سپس، با تحلیل آیات اجر، نشان می‌دهیم که اجرت بیان شده در آیه ۲۴ سوره نساء که پرداخت آن واجب است، مربوط به ازدواج دائم است.

الف. نظریات مفسران در باب اجر

در نظریات مفسران، در باب اجر دو نظریه بیان شده است:

- اجرت غیر از مهر است و این واژه مختص به ازدواج موقت است:

برخی مفسران، ذیل آیه، معنای لغوی «اجرت» را ذکر کرده و گفته‌اند کلمه «اجورهن» که بر استمتاع ترتب یافته است، بر ازدواج موقت دلالت دارد، زیرا در نکاح دائم اجری نیست و معمولاً واژه مهر و یا صداق استعمال می‌گردد.

- اجرت همان مهریه در ازدواج دائم است:

مراد از «اجور» در آیه، مهریه در عقد دائم است. چنان‌که در آیات دیگر آمده است.^{۳۰}

ب. بررسی آیات مربوط به پرداخت اجر

در این آیات، از اجردادن مرد به همسرش سخن به میان آمده است.

۳۰. قوجانی خامنه و طیب‌حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۴۳؛ یادآوری می‌شود که این مطالب در این مقاله با تفصیل بیشتری بیان شده است. برای بحث مقاله پیش رو، همین اندازه کافی است.

مائده، آیه ۵

«الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حُلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حُلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ»؛ (۵)

ترجمه: امروز چیزهای پاکیزه برای شما حلال شده، و غذای کسانی که اهل کتابند برای شما حلال، و غذای شما برای آنان حلال است. و [بر شما حلال است ازدواج با] زنان پاک‌دامن از مؤمنان، و زنان پاک‌دامن از کسانی که پیش از شما به آنان کتاب [آسمانی] داده شده است، به شرط آنکه اجرهایشان را به ایشان بدهید، درحالی‌که خود پاک‌دامن باشید، نه زناکار؛ و نه رفیق‌باز. و هر کس در ایمان خود شک کند، قطعاً عملش تباه شده، و در آخرت از زیان‌کاران است. (۵)

توضیح: در این آیه، پرداخت اجر، شرط ازدواج با اهل کتاب است. دقت شود که برای ازدواج با اهل کتاب از واژه «نکاح» استفاده شده است.

ممتحنه، آیه ۱۰

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَأَمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمَ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَأَهُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكُوفَرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْأَلُوا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»؛ (۱۰)

ترجمه: ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چون زنان باایمان مهاجر، نزد شما آیند آنان را بیازمایید. خدا به ایمان آنان داناتر است. پس اگر آنان را باایمان تشخیص دادید، دیگر ایشان را به سوی کافران بازنگردانید: نه آن زنان بر ایشان حلالند و نه آن [مردان] بر این زنان حلال. و هرچه خرج [این زنان] کرده‌اند به [شوهران] آنها بدهید، و بر شما گناهی نیست که - در صورتی که اجرشان را به آنان بدهید- با ایشان ازدواج کنید، و به پیوندهای قبلی کافران متمسک نشوید [و پایبند نباشید] و آنچه را شما [برای زنان مرتد و فراری خود که به کافران پناهنده شده‌اند] خرج کرده‌اید، [از آنان] مطالبه کنید، و آنها هم باید آنچه را خرج کرده‌اند [از شما] مطالبه کنند. این حکم خداست [که] میان شما داوری می‌کند، و خدا دانای حکیم است. (۱۰)

توضیح: در این آیه، پرداخت اجر، شرطی برای ازدواج با زنان باایمان مهاجر است. دقت شود که برای ازدواج با زنان باایمان مهاجر، از واژه «نکاح» استفاده شده است.

بقره، آیات ۲۳۶-۲۳۷

«لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرَهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ (۲۳۶) وَإِنْ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»؛ (۲۳۷)

ترجمه: اگر زنان را، مادامی که با آنان ارتباط جنسی نداشته‌اید یا برایشان اجری معین نکرده‌اید، طلاق گوید، بر شما گناهی نیست؛ و آنان را به طور پسندیده به نوعی بهره‌مند کنید - توانگر به اندازه [توان] خود، و تنگ‌دست به اندازه [وسع] خود - [این کاری است] شایسته نیکوکاران. (۲۳۶) و اگر پیش از آنکه با آنان ارتباط جنسی برقرار کنید، طلاقشان گفتید، در حالی که برای آنان اجر واجبی معین کرده‌اید، پس نصف آنچه را تعیین نموده‌اید [به آنان بدهید]، مگر اینکه آنان خود ببخشند، یا کسی که پیوند ازدواج به دست اوست ببخشد؛ و گذشت کردن شما به تقوا نزدیک‌تر است. و در میان یکدیگر بزرگواری را فراموش نکنید، زیرا خداوند به آنچه انجام می‌دهید بیناست. (۲۳۷)

توضیح: در این آیات، قوانین روابط مالی همسران در هنگام طلاق بیان شده است که از این قرارند:

الف. اگر مردی بخواهد همسرش را طلاق دهد، در صورتی که با همسرش رابطه جنسی^{۳۱}

۳۱. در نظریات رایج تفسیری، تماس و لمس، هر دو کنایه از آمیزش جنسی است. در این مقاله، تماس کنایه از ارتباط جنسی و لمس کنایه از آمیزش جنسی است. برای اثبات این سخن، به این استدلال بسنده می‌کند که در آیات ۳ و ۴ سوره مجادله، مردی که به همسرش می‌گوید: «تو همچون مادر من هستی»، فقط آمیزش جنسی با همسرش را قطع نمی‌کند؛ بلکه هرگونه رابطه جنسی با همسر را قطع می‌کند. در این آیات، برای این رفتار مرد ظاهرکننده، از عبارت «أَنْ يَتَمَاسَّا» استفاده شده است. در نتیجه، در این آیه، تماس کنایه از رابطه جنسی است و نه آمیزش جنسی. همچنین، در آیه ۴۷ سوره آل عمران و آیه ۲۰ سوره مریم، در جمله «وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرًا» که مریم به زبان آورده است؛ در نظر گرفتن مفهوم رابطه جنسی، به جای آمیزش جنسی برای مَسِّ، مؤدبانه‌تر و دقیق‌تر است و با شیوه بیان قرآن که گفتاری است و در بیان موضوعات جنسی ظرافت ویژه‌ای دارد، سازگارتر است.

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۷۷

نداشته یا برایش اجری معین نکرده است، بهتر است به اندازه توانش آن زن را از نظر مالی به صورتی پسندیده بهره‌مند سازد.

ب. اگر مردی بخواهد همسرش را طلاق دهد، در صورتی که با همسرش رابطه جنسی نداشته است، ولی برای او اجری تعیین کرده باشد، باید نصف آن اجر را به آن زن بپردازد؛ ولی اگر زن از حقیش بگذرد، نپرداختن آن ایرادی ندارد.

ج. اگر مردی بخواهد همسرش را طلاق دهد و برایش اجری تعیین کرده باشد و با او رابطه جنسی برقرار کرده باشد، باید همه اجر را بپردازد.

نکات مهم

نکته ۱. ارتباط بین پرداخت اجر و مقدار رابطه جنسی که مرد با همسرش داشته است، در این آیات کاملاً آشکار است. از آنجاکه در آیه ۲۴ سوره نساء، از اجر به‌عنوان فریضه یاد شده است، می‌توان فریضه بیان شده در آیه را همان اجر بیان شده در آیه ۲۴ سوره نساء دانست.

نکته ۲. در آیه ۲۳۶، با بیان عبارت «مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً»؛ «با آنان ارتباط جنسی نداشته‌اید یا برایشان اجری معین نکرده‌اید»، سخن از تعیین اجر پیش از ازدواج است. همچنین، در آیه ۲۳۷ استفاده از عبارت «وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً»؛ «در حالی که برای آنان اجر واجبی معین کرده‌اید»، سخن از تعیین اجر پیش از ازدواج است. از این رو، این دو آیه مؤید ترجمه پیشنهادی این مقاله برای آیه ۲۴ سوره نساء است که مردان را موظف به تعیین تکلیف اجر، پیش از استمتاع در ازدواج دائم می‌داند.

نساء، آیه ۱۹

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَجِلْ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيَّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا»؛ (۱۹)

ترجمه: ای کسانی که ایمان آورده‌اید، برای شما حلال نیست که از زنان به اجبار ارث برید؛ و آنان را زیر فشار مگذارید تا بخشی از آنچه را به آنان داده‌اید [از چنگشان به در] برید، مگر آنکه مرتکب فحش‌های آشکاری شوید و با آنها به شایستگی رفتار کنید؛ و اگر از آنان خوشتان نیامد، پس چه بسا چیزی را خوش نمی‌دارید و خدا در آن مصلحت فراوان قرار می‌دهد. (۱۹)

توضیح: در این آیه، تنها شرطی که با آن مرد مجاز می‌شود برخی هزینه‌هایی که به همسرش پرداخته است را پس بگیرد، فحشای آشکار زن است. به دیگر سخن، زن با قرارداد ازدواج و دریافت اجر متعهد به بهره‌مند نمودن همسر از نظر جنسی و انحصار این استمتاع به شوهر شده است؛ وقتی زن مرتکب فحشا می‌شود، به فردی غیر از شوهر، اجازه داده است که از او بهره جنسی ببرد؛ یعنی، زن از انجام کاری که با دریافت اجر به انجام آن متعهد شده بود، سر باز زده است. از این رو، مرد نیز، می‌تواند بخشی از هزینه‌هایی که پرداخت نموده است را بازپس گیرد.

احزاب، آیه ۵۰

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتٍ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالَكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجِرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾؛ (۵۰)

ترجمه: ای پیامبر! ما برای تو حلال کردیم [ازدواج با] آن همسرانی که اجرشان را داده‌ای، و [ازدواج با] ملک‌یمین‌هایی که خداوند سرپرستی آنها را به تو سپرده است، و [ازدواج با] دخترعموهایت و دخترعمه‌هایت و دختردایی‌هایت و دخترخاله‌هایت که با تو مهاجرت کرده‌اند، و زن مؤمنی که خود را [داوطلبانه] به پیامبر ببخشد، در صورتی که پیامبر بخواهد او را به همسری گیرد؛ این ویژه‌توست نه دیگر مؤمنان؛ ما نیک می‌دانیم که در مورد همسران و ملک‌یمین‌هایشان چه بر آنان مقرر کرده‌ایم، تا برای تو مشکلی پیش نیاید، و خدا همواره آمرزنده مهربان است. (۵۰)

توضیح: بنا بر شواهد تاریخی، خدیجه ملک‌یمین نبوده است؛ از خویشاوندان نزدیک پیامبر که با او هجرت نموده‌اند نیز نبوده است. از زنانی که بدون اجر همسر پیامبر شده‌اند نیز نبوده است. اگر بپذیریم که خدیجه همسر پیامبر بوده است و این آیه به همه همسران پیامبر اشاره دارد، پس باید جزء دسته اول باشد که پیامبر به او اجر پرداخت نموده است. یعنی همسر دائمی پیامبر بوده است و با این وجود، اجر نیز دریافت نموده است.

نساء، آیات ۲۳-۲۴

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأَخْتِ

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۷۹

وَأَمَّهُاتِكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتِكُم مِّن الرِّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِّن نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِن لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَن تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا (۲۳) وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَن تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاوَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا؛ (۲۴)

ترجمه: [ازدواج با اینان] بر شما حرام شده است: مادرانتان، و دخترانتان، و خواهرانتان، و عمه‌هایتان، و خاله‌هایتان، و برادرزاده‌هایتان، و خواهرزاده‌هایتان، و مادرهایتان که به شما شیر داده‌اند، و خواهران رضاعی شما که از راه شیر خوردن به شما محرم شده‌اند، و مادرزن‌هایتان، و نیز دختران همسرانتان که [آن دختران] در دامان شما پرورش یافته‌اند و با آن همسران همبستر شده‌اید - پس اگر با آنها همبستر نشده‌اید بر شما گناهی نیست [که با دخترانشان ازدواج کنید] - و زنان پسرانتان که از پشت خودتان هستند، و جمع دو خواهر با همدیگر - مگر آنچه در گذشته رخ داده است - که خداوند آمرزنده مهربان است. (۲۳) و [نیز بر شما حرام شده است ازدواج با] زنان شوهردار، به استثنای ملک یمین‌های [شما مؤمنان]؛ [این] فریضه الهی است که بر شما مقرر گردیده است. و غیر از این موارد، برای شما حلال است که با اموالتان آنان را - در صورتی که پاک‌دامن باشید و نه زناکار - طلب کنید؛ پس اگر مایلید، با آن [خواستگاری] از آنان بهره‌مند شوید، واجب است که اجر آنها را بپردازید؛ و بر شما گناهی نیست که [در مقدار، شیوه پرداخت و ...]، پس از [تعیین] مقدار واجب با یکدیگر توافق کنید، مسلماً خداوند دانای حکیم است. (۲۴)

توضیح: عبارت «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً» در آیه ۲۴ سوره نساء، بخش جنجالی آیه است. بسیاری از مفسران شیعه و سنی، آن را تنها مجوز قرآنی ازدواج موقت می‌دانند و اندکی از مفسران سنی آن را بیان حکمی در ازدواج دائم می‌دانند.

ج. اثبات دلالت پرداخت اجر به ازدواج دائم (نکاح)

اکنون با بررسی و تحلیل آیات نشان می‌دهیم که پرداخت اجر به همسر، قانونی در ازدواج دائم است. از این رو، نمی‌توان آن را جوازی برای ازدواج موقت دانست:

۱. در فرهنگ قرآن، ازدواج بدون پرداخت اجر، جایگاهی ندارد. هر جا مجوز ازدواجی داده شده است، بلافاصله پس از آن، شرط پرداخت اجر بیان شده است. این موارد عبارتند از:

- در آیه ۵ سوره مائده، دادن اجر، شرط ازدواج با زنان اهل کتاب است.
- در آیه ۱۰ سوره ممتحنه، دادن اجر، شرطی برای ازدواج با زنان باایمان مهاجر است.
- در آیه ۲۵ سوره نساء، دادن اجر، شرطی برای ازدواج با ملک یمین‌ها است.
- در آیه ۵۰ سوره احزاب، زنانی که پیامبر به آنان اجرشان را پرداخته است، جزء دسته اول زنانی است که بر او حلال بوده‌اند. دقت در متن آیه و شواهد تاریخی نشان می‌دهد که خدیجه جزء همین دسته‌ای است که پیامبر به آنان اجر پرداخته است.

پرسش مهم: آیا می‌توان پذیرفت که این آیات به ازدواجی به جز نوع دائمی آن اشاره می‌کنند؟! آیا می‌توان مدعی شد که خدیجه همسر دائمی پیامبر نبوده است؟!

۲. در آیه ۲۳۶ سوره بقره آمده است در شرایطی که مردی برای زنی اجری تعیین نکرده است، اگر او را پیش از ارتباط جنسی طلاق دهد، موظف به پرداخت اجر نیست. این خود دلیلی محکم بر آن است که در آیه ۲۴ سوره نساء، پرداخت اجر به سبب استمتاع در ازدواج دائم است. دقت شود که طلاق فقط برای ازدواج دائم است که معنا پیدا می‌کند. برای قراردادهای مدت‌داری که در هنگام قرارداد، زمان پایان آنها مشخص است، استفاده از واژه طلاق جایگاهی ندارد.

۳. در آیه ۱۹ سوره نساء، فحشای آشکار زن مجوزی برای بازستاندن بخشی از اجری است که شوهر به همسرش داده است. از عبارات «وَعَاثِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا» واضح است که موضوع سخن در آیه ۱۹ سوره نساء، ازدواج دائم است. از این رو، در آیه ۲۴ سوره نساء نیز پرداخت اجر، قانونی در ازدواج دائم است.

با توجه به دلایلی که بیان شد، پرداخت اجر قانونی در ازدواج دائم (نکاح) است. دقت شود که در سرتاسر قرآن، برای رابطه‌ای مجاز بین زن و مرد، همراه با ارتباط جنسی، از واژه نکاح استفاده شده است. اگر به قرآن به‌عنوان یک متن بنگریم، در قرآن، برای نکاح انواعی معرفی نشده است. از آنجاکه نشان دادیم پرداخت اجر قانونی در ازدواج دائم (نکاح) است، می‌توان نتیجه گرفت که با در نظر گرفتن قرآن به‌عنوان یک متن، بدون استناد به روایات، نمی‌توان از قرآن هیچ جوازی برای رابطه‌ای که امروزه با نام ازدواج موقت شناخته می‌شود، یافت.

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۸۱

با توجه به فراعصری بودن قرآن، از آنجاکه برای داشتن جواز ارتباط جنسی، در قرآن فقط یک نوع ازدواج معرفی شده است که در همه جا از آن با واژه نکاح یاد شده است، از قرآن، به‌تتهایی، نمی‌توان هیچ‌گونه جوازی برای هیچ رابطه جنسی مدت‌دار دیگری، که امروزه با نام‌های گوناگون ازدواج سفید، معاطاتی، مسیار و... شناخته می‌شود، یافت. در فرهنگ و قوانین قرآن، از همان ابتدا، برای تنظیم رابطه جنسی یک زن و یک مرد، تنها یک نوع ازدواج وجود داشته است، که نام آن نکاح بوده و هست.

به دیگر سخن، قرآن رابطه جنسی بدون تعهد و رابطه عاطفی بین یک زن و یک مرد را به رسمیت نشناخته است؛ زیرا ارتباطی که قرار باشد برای همیشه ادامه داشته باشد، و در آن مرد و زن متعهد به انجام تعهدات فراوان شوند، و با روابط مشترکی، همچون فرزندآوری، همخانگی، و... همراه باشد، در درازمدت، بدون رابطه عاطفی امکان‌پذیر نیست.

اگرچه آیه ۲۴ سوره نساء بیشتر به جنبه حقوقی ازدواج پرداخته است، اما در بسیاری از آیات دیگر قرآن، جنبه عاطفی این ارتباط، بسیار پررنگ‌تر است.

د. نظریه رایج تفسیری پیرامون آیه ۲۴ سوره نساء

نظریه رایج را، با زبانی ساده، می‌توان این‌گونه بیان نمود:

آیات ۲۲ تا ۲۴ سوره نساء، افزون بر بیان کسانی که ازدواج با آنها مجاز است، به بیان انواع ازدواج نیز پرداخته است. این ازدواج‌ها سه نوع است: ازدواج دائم، ازدواج موقت (صیغه) و ازدواج با ملک یمین‌ها؛ و این مطالب این‌گونه بیان شده‌اند:

۱. از ابتدای آیه ۲۲ تا «كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ»، افرادی که ازدواج با آنها حرام است، بیان شده‌اند؛

۲. عبارت «وَأَحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ»، بیان قانون پرداخت مهر یا صداق در ازدواج دائم است؛

۳. عبارت «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ»، بیان جواز و قانون پرداخت اجر در ازدواج موقت است.

در نظریات رایج، معنای لغوی واژه «استمتاع» را نپذیرفته؛ استمتاع را به معنای مُتْعَه گرفته و چنین استدلال کرده‌اند:

«استمتاع هر چند در اصل به معنی التذاذ است، اما هنگامی که به ازدواج تعلق می‌گیرد و

به کلمه نساء اضافه می‌شود و بدون قید و به صورت مطلق آورده می‌شود، از آن جز متعه خاص اراده نمی‌شود».^{۳۲}

طرفداران این نظریه، برای اثبات نظرشان استدلال‌های روایی و تاریخی نیز آورده‌اند که بررسی آنها در موضوع بحث این مقاله که قرآن‌محور است، نمی‌گنجد.

ه. دلایل قرآنی موافقان ازدواج موقت

در مقاله‌ای چنین آمده است:

«همه دانشمندان شیعه و اکثر قریب به اتفاق دانشمندان اهل تسنن عقیده دارند که ازدواج موقت برگرفته از آیه زیر است: «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا»؛^{۳۳} «زنانی را که متعه کرده‌اید، مهرشان را به‌عنوان فریضه‌ای به آنان بدهید و بر شما گناهی نیست که پس از [تعیین مبلغ] مقرر، با یکدیگر توافق کنید [که مدت عقد یا مهر را کم یا زیاد کنید] مسلماً خداوند دانای حکیم است». فریقین اعتراف دارند که متعه در زمان رسول خدا ﷺ حداقل در قسمتی از زندگی آن حضرت وجود داشته و ایشان با استناد به این آیه به حلیت آن حکم کرده‌اند. البته فریقین بر اینکه این نوع ازدواج متعه نام داشته تفاهم دارند. علامه طباطبایی در این باره می‌گوید: این عمل در مقابل دیدگان پیامبر ﷺ و اطلاع وی بوده و نیز جای شک نیست که در آن ایام نام این نوع ازدواج همین نام بوده و از آن جز به‌عنوان متعه تعبیر نمی‌کردند. پس چاره‌ای جز این نیست که جمله «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ...» را حمل بر همین نوع نکاح نموده و از آن این قسم نکاح را بفهمیم».^{۳۴}

نکته بسیار مهم: پیشینیان، در عبارت «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً» در آیه ۲۴ سوره نساء، با توجه به روایات، استمتاع را به معنای مُتَعَه گرفته و حلال بودن ازدواج موقت را از آن نتیجه گرفته‌اند. در واقع، تنها ریشه قرآنی مورد قبول مفسران نیز وابسته به روایات مورد قبول آنان است.

اکنون دلایل قرآنی مفسران بر مشروعیت متعه و ایراداتی که برخی مفسران به دلالت

۳۲. برای توضیح بیشتر درباره نظریه رایج، بنگرید به: قوجانی خامنه و طیب‌حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۳۹-۴۲.

۳۳. نساء، ۴۵.

۳۴. حاجی‌اسماعیلی و اسماعیلی، «بررسی مستندات قرآنی-روایی»، ۶۷.

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۸۳

استمتاع بر ازدواج دائم گرفته‌اند، بیان و نقد خواهند شد. این دلایل از مقالات و تفاسیر گوناگون استخراج و سپس دسته‌بندی شده‌اند. به اختصار می‌توان گفت:

عبارت «وَأَحِلُّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا» در آیه ۲۴ سوره نساء، تنها دلیل قرآنی بیان‌شده در نظریات تفسیری، برای جواز ازدواج موقت است. برای نشان‌دادن دلالت این بخش از آیه بر ازدواج موقت، این دلایل بیان شده است:

دلالت واژه «استمتاع»^{۳۵}

واژه «متع» همچون واژه «حج»، «صلوة»، «ربا» و «غنیمت» دارای معنای شرعی است و نمی‌توان به معنای لغوی آن استناد کرد.

دلالت واژه «أجورهن»^{۳۶}

کلمه «أجورهن» بر ازدواج موقت دلالت می‌کند، زیرا در ازدواج دائم اجری نیست، بلکه فقط مهر و صداق وجود دارد؛ مهر و صداق را از آیه ۴ سوره نساء نتیجه می‌گیرند.

همچنین برای رد نظر کسانی که، همچون مقاله پیش رو، اجر بیان‌شده در آیه ۲۴ سوره نساء را همان مهریه ازدواج دائم می‌دانند، این استدلال‌ها بیان شده است:

مشروط‌شدن پرداخت اجر به استمتاع

در آیه ۲۴ سوره نساء، «استمتاع» شرط پرداخت اجر قرار گرفته است، درحالی‌که در عقد دائم پرداخت مهر واجب است و مشروط بر تمتع نیست.^{۳۷}

استناد به آیات ۲۳۶ و ۲۳۷ سوره بقره

شیخ طبرسی معتقد است یکی از نشانه‌هایی که لفظ «استمتاع» در این آیه به نکاح موقت دلالت دارد، این است که در آیه شریفه حکم شده «فَأَتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ؛ همه مهرشان را به صرف

۳۵. هاشمی، «نقدی بر ازدواج موقت»، ۱۰۲-۱۰۳؛ قوجانی خامنه، و طیب حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۴۰-۴۲؛ و محمدرضا ستوده‌نیا و مهدی حبیب‌اللهی، «بررسی دیدگاه مفسران شیعه، سنی و مستشرقان در خصوص آیات تحریف‌نمای آیه متعه»، مطالعات قرآن و حدیث، ۷، شماره ۲ (شهریور ۱۳۹۳): ۶۵.

۳۶. هاشمی، «نقدی بر ازدواج موقت»، ۱۰۳-۱۰۴؛ قوجانی خامنه و طیب حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۴۲-۴۳؛ ستوده‌نیا و حبیب‌اللهی، «بررسی دیدگاه مفسران»، ۶۵.

۳۷. سید محمدحسین طباطبایی، تفسیر المیزان، جلد ۴ (قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۰)، ۴۳۴.

عقد بپردازید». درحالی که در نکاح دائم، در صورت طلاق قبل از آمیزش، تنها نصف مهر لازم است و نه همه آن؛ و تنها در نکاح موقت است که به صرف عقد، همه مهر واجب می‌شود.^{۳۸}

استناد به آیه ۴ سوره نساء ۳۹

اگر مراد از این اجر، مهریه ازدواج دائم باشد، مستلزم تکرار است که مخالف با فصاحت و بلاغت است؛ زیرا در آیه ۴ همین سوره، به پرداخت مهریه در ازدواج دائم تأکید شده است.^{۴۰}

۶. ترجمه پیشنهادی مقاله برای آیه ۲۴ سوره نساء

اکنون، عبارت مورد بحث را با جزئیات بیشتری بررسی می‌کنیم. بررسی آیات قبل و بعد از آیه ۲۴، یعنی آیات ۲۲ تا ۲۷ سوره نساء به فهم این آیه کمک خواهد نمود. این آیات از این قرارند:

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا (۲۲) حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ ... وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرِ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (۲۴) وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِّنْ فِتْيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُم مِّنْ بَعْضٍ فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَ فَإِنَّهُنَّ بِنَافِحَةٍ لَّعَلَّيْنِ بِنَافِحَةٍ لَّعَلَّيْنِ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَدَابِ ذَلِكَ لِمَنْ حَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَّكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (۲۵) يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبينَ لَكُمْ وَيُهَدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيُثَوِّبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۲۶) وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا (۲۷)

لغات

مُحْصَنَاتٍ: حِصْنٌ در اصل به معنی قلعه است و به هرگونه تحفظ و نگهداری نیز اطلاق می‌شود. به مردی که خود را از بی‌عفتی حفظ کند، مُحْصِنٌ گفته می‌شود. همچنین، به زنی که در اثر شوهردار بودن یا عفیف بودن، خود را از بی‌عفتی حفظ کند، مُحْصَنَةٌ گفته می‌شود.

۳۸. هاشمی، «نقدی بر ازدواج موقت»، ۱۰۳؛ و قوجانی خامنه و طیب‌حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۴۵.
 ۳۹. ستوده‌نیا و حبیب‌اللهی، «بررسی دیدگاه مفسران»، ۶۵؛ و قوجانی خامنه و طیب‌حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۴۵؛ به نقل از دیگران.
 ۴۰. قوجانی خامنه و طیب‌حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۴۵.

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۸۵

مسافحین: سفاح: زنا؛ رابطه نامشروع.

تَبَتَّعُوا: یعنی: طلب توأم با تجاوز از حد. اما تجاوز دو جور است: یکی تجاوز از عدالت به احسان و از واجب به مستحب؛ مانند اِبتِغَاءِ مَرَضَاتِ اللَّهِ و دیگری تجاوز ناپسند؛ مانند تجاوز از حق به باطل.

«متع: بهره‌مندی حداکثری؛ به آنچه که انسان در زندگی از آن بهره‌مند می‌شود، مانند خانه و هر چیز دیگری مانند آن متاع گویند.^{۴۱} اصل معنای تمتع، تلذذ و بهره‌مندی از لذت است.^{۴۲} راغب اصفهانی هم بر این باور است که در ریشه متع امتداد و ارتفاع لحاظ شده است؛ یعنی امتداد لذت و بهره‌مندی. واژه اِستمتاع نیز به معنی طلب تمتع است.^{۴۳}»

اِستمتاع: معنای لغوی و اولیه واژه اِستمتاع بهره‌برداری و انتفاع است.^{۴۴} و مراد از آن ازدواج دائم است.^{۴۵}

اسْتَمْتَعْتُمْ: اِستمتاع در قرآن به معنی بهره‌مندی است؛ مانند:

رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ؛^{۴۶} پروردگارا! برخی از ما از برخی دیگر بهره‌برداری کرد.

فَ: حرف نتیجه؛ به معنی «پس».

ما: مای اسمیه نکره‌ای است که معنای حرفی از نوع شرطیه دارد و به معنای «اگر» در نظر گرفته شده است؛ جواب شرط نیز با عبارت فَآتَوْهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً در بخش بعدی آیه آمده است.

بِهِ دَرِ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ: ضمیر و در به به أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرُ مُسَافِحِينَ

۴۱. قوجانی خامنه و طیب‌حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۳۷؛ به نقل از خلیل‌بن‌احمد فراهیدی، کتاب العین، جلد ۲ (قم: دارالهجره، ۱۴۰۵ق)، ۸۳.

۴۲. قوجانی خامنه و طیب‌حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۳۷؛ به نقل از: فخرالدین طریحی، مجمع البحرین، جلد ۴ (تهران: کتاب‌فروشی مرتضوی، ۱۳۷۲)، ۳۹۱.

۴۳. قوجانی خامنه و طیب‌حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۳۷؛ به نقل از: حسین‌بن‌علی راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن (دمشق: دارالعلم الشامیه، ۱۴۱۲ق)، ۷۵۷.

۴۴. قوجانی خامنه و طیب‌حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۴۱؛ به نقل از: محمدبن‌احمد قرطبی، الجامع الاحکام القرآن، جلد ۵ (تهران: ناصرخسرو، ۱۳۶۴)، ۱۳۰؛ و احمدبن‌علی جصاص، احکام القرآن جصاص، جلد ۳ (بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۵ق)، ۹۷.

۴۵. قوجانی خامنه و طیب‌حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۴۱-۴۲؛ به نقل از: فخرالدین رازی، مفاتیح الغیب، جلد ۱۰ (بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق)، ۴۰؛ قرطبی، الجامع الاحکام القرآن، ۱۳۰؛ و سید محمود آلوسی، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، جلد ۵ (بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق)، ۷.

۴۶. انعام، آیه ۱۲۸.

برمی‌گردد که این عبارت نیز به صورت اِتِّعَاءِ بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ به تأویل مصدر برده می‌شود.

فَأْتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ فَرِيضَةً: پس اجرشان را به‌عنوان واجب بدهید.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ: و بر شما گناهی نیست که [در مقدار، شیوه پرداخت و ...]، پس از [تعیین] مقدار واجب با یکدیگر توافق کنید.

فَتَيَات: دخترانی با منش‌های نیک.

أَخْدَان: رفیق‌هایی که از روی شهوت گرفته می‌شوند.

عَنْت: در اصل به معنی باز شکستن استخوانی است که پس از بهبودی و التیام دوباره بر اثر حادثه‌ای بشکند. بدیهی است این نوع شکستگی بسیار دردناک و رنج‌آور است. به همین دلیل عَنْت در بیان مشکلات طاقت‌فرسا و کارهای رنج‌آور به کار می‌رود.

شَهَوَات: شهوت دارای مفهوم عام و وسیعی بوده و شامل هرگونه دوست داشتن، تمایل و رغبت به درک لذت و خواهش نفس می‌شود؛ بدون اینکه اختصاص به شهوت جنسی داشته باشد.

ترجمه: و با زنانی که پدران‌تان به ازدواج خود درآورده‌اند، ازدواج نکنید؛ مگر آنچه پیش‌تر رخ داده است، چراکه آن، خیلی زشت و نفرت‌انگیز است و بد راه و روشی بوده است. (۲۲) [ازدواج با اینان] بر شما حرام شده است: مادران‌تان، ... و غیر از این موارد، برای شما حلال است که با اموالتان آنان را - در صورتی که پاک‌دامن باشید و نه زناکار - طلب کنید؛ پس اگر مایلید، با آن [خواستگاری] از آنان بهره‌مند شوید، واجب است که اجر آنها را بپردازید؛ و بر شما گناهی نیست که [در مقدار، شیوه پرداخت و ...]، پس از [تعیین] مقدار واجب با یکدیگر توافق کنید، مسلماً خداوند دانای حکیم است. (۲۴) و هرکس از شما، از نظر مالی نمی‌تواند زنان [آزاد] پاک‌دامن باایمان را به همسری [خود] درآورد، پس با ملک‌پیمین‌های دارای منش‌های نیک باایمان - که سرپرستی آنان به دست شما [مؤمنان] است - [ازدواج کند]؛ و خدا به ایمان شما داناتر است. [همه] از یکدیگرید. پس آنان را با اجازه خانواده‌شان به همسری [خود] درآورید و اجرشان را به طور پسندیده به آنان بدهید [به شرط آنکه] پاک‌دامن باشند و نه زناکار؛ و رفیق‌باز نباشند. پس چون به ازدواج [شما] درآمدند، اگر مرتکب فحشا شدند، پس بر آنان نیمی از عذاب [= مجازات] زنان آزاد است. این [پیشنهاد

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۸۷

ازدواج با ملک‌یمین‌ها] برای کسی از شماست که از آرایش گناه بیم دارد؛ و صبر کردن، برای شما بهتر است، و خداوند آمرزندهٔ مهربان است. (۲۵) خدا می‌خواهد برای شما توضیح دهد، و راه [و رسم] کسانی را که پیش از شما بوده‌اند به شما بنمایاند، و بر شما ببخشد، و خدا دانای حکیم است. (۲۶) و خدا می‌خواهد تا بر شما ببخشد؛ و کسانی که از خواسته‌ها [ی نفسانی] پیروی می‌کنند، می‌خواهند شما دستخوش انحرافی بزرگ شوید. (۲۷)

توضیحات

۱. عبارت «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَايْتُمْ فِيهَا مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ» در آیه ۲۴ بیان می‌کند که:

- مردی که قصد ازدواج دارد، واجب است به زنی که با او قرار ازدواج دارد، اجری پرداخته یا متعهد به انجام کاری شود. وقتی تعهدی پیش از ازدواج پذیرفته می‌شود، بدیهی است که پیش از استمتاع، که از لوازم طبیعی نکاح است، نیز هست.

- شیوة پرداخت اجر، مقدار و هر تغییری در آن با توافق طرفین ممکن است.

- علت پرداخت اجر، بهره‌مندی جنسی مرد از زن در ازدواج دائم است.

۲. آیات قبل و بعد از آیه ۲۴، و حتی ابتدای آیه ۲۴ نیز، به روشنی درباره ازدواج دائم است. با دلالت این بخش از آیه به ازدواج دائم، هیچ اشکالی از نظر مفهوم آیه به وجود نخواهد آمد تا نیازی به فهم آن با منبع دیگری باشد. بنابراین، اگر انسجام متن قرآن را بپذیریم، این قسمت از آیه ۲۴ هم، نمی‌تواند به موضوعی غیر از ازدواج دائم دلالت داشته باشد.

نکته مهم: پذیرش فهم ارائه‌شده در این مقاله از آیه ۲۴ سوره نساء، نباید برای ایرانیان دشوار باشد. زیرا مشابه فرهنگ ایران برای پرداخت مهریه است. تکلیف مهریه را پس از خواستگاری و پیش از ازدواج مشخص می‌کنند و مرد متعهد به پرداخت مهریه می‌شود؛ انجام آن به پس از ازدواج موکول می‌شود. اگرچه، در فلسفه پرداخت و دیگر جزئیات، تفاوت‌هایی وجود دارد؛ اما کلیت آن یکسان است.

۷. نقد نظریات رایج تفسیری پیرامون آیه ۲۴ سوره نساء

اکنون که نظریه رایج و همچنین فهم نویسنده از آیات ۲۲ تا ۲۴ سوره نساء به صورت واضح تری بیان شد، نظریات رایج تفسیری را در دو مرحله نقد می‌کنیم:

مرحله اول

ابتدا دلایل مفسران بر مشروعیت متعه را نقد می‌کنیم:

الف) رد دلالت واژه «استمتاع» بر «متعه»

در رد دلالت «استمتاع» بر «متعه» می‌توان گفت:

۱. در همه جای قرآن، کلماتی از ریشه «متع» با همان معنای لغوی آن به کار رفته است.
۲. دلایل بیان شده برای این دلالت، همگی تاریخی یا روایی است. از آنجا که ازدواج موقت پیشینه تاریخی در پیش از اسلام نیز دارد، آیا این احتمال وجود ندارد که افرادی برای به دست آوردن آزادی پیشین در روابط جنسی، روایت‌های دروغینی ساخته باشند؟
۳. اگر واژه «استمتاع» در این آیه، به معنای اصطلاحی «متعه» است، چرا در باب استفعال استفاده شده است؟
۴. از نظر واژگانی، لسان العرب نظر زجاج را بیان نموده و گفته است:

«این آیه را گروه بسیاری نفهمیده‌اند؛ زیرا مراد از عبارت «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ...» در آیه، بهره‌ای است که در برابر ازدواج مورد نظر در فقره قبلی آیه، «وَأُحِلَّ لَكُمْ مَّا وَرَاءَ ذَٰلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ» و طبق شروط عقد برای زن قرار داده شده است.»^{۴۷}

ب) رد دلالت «أجورهن» بر «متعه»

در ابتدای بخش نشان دادیم که پرداخت اجر، قانونی مهم در ازدواج دائم است و در فرهنگ و قوانین قرآن، ازدواج بدون پرداخت اجر، جایگاهی ندارد.

اکنون، ایراداتی که برخی مفسران به دلالت استمتاع بر ازدواج دائم گرفته‌اند، رد می‌شود:

۴۷. حاجی اسماعیلی و اسماعیلی، «بررسی مستندات قرآنی - روایی»، ۷۰؛ به نقل از: محمدبن مکرم ابن منظور، لسان العرب، جلد ۸ (بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ق)، ۳۲۹.

پاسخ به ایراد مشروط‌شدن پرداخت اجر به استمتاع

این فرضیه که پرداخت اجر در عقد دائم، مشروط به استمتاع نیست، وابسته به فهمی است که مفسر از آیه ۲۴ داشته است. در نظریه‌ای که در این مقاله بیان شد، پرداخت اجر در ازدواج دائم، مشروط به استمتاع نیست؛ همین که مرد تصمیم جدی بر ازدواج دائم، که استمتاع نیز یکی از اهداف طبیعی آن است، می‌گیرد، برای همسر آینده‌اش اجری تعیین می‌کند و واجب است تکلیف اجر همسر آینده‌اش را پیش از استمتاع مشخص کند؛ فقط در مورد مقدار و شیوه پرداخت آن یا هرگونه تغییری در آن زن و شوهر می‌توانند با رضایت یکدیگر تصمیم بگیرند.

پاسخ به ایراد استناد به آیات ۲۳۶ و ۲۳۷ سوره بقره

در ترجمه‌ای که در این مقاله، برای عبارت «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ» پیشنهاد شده است، چنین مشکلی پیش نمی‌آید، زیرا در این ترجمه، واجب است که اجر پیش از ازدواج پرداخت شود یا تکلیف شیوه پرداخت آن مشخص شود. متن آیات ۲۳۶ و ۲۳۷ سوره بقره نیز در تأیید برداشت این مقاله است، زیرا در این آیات سخن از تعیین مقدار اجر پیش از ازدواج است.

پاسخ به ایراد استناد به آیه ۴ سوره نساء

نظر نویسنده در باب چندهمسری، کاملاً متفاوت با نظریات رایج تفسیری است. دیدگاه نویسنده پیرامون چندهمسری در مقاله مستقلی^{۴۸} آمده است. در دیدگاه نگارنده، از آنجاکه آیه ۴ سوره نساء، به بیان قانون اجر درباره همسر دوم به بعد، که آن همسر مادر یتیمانی است که مرد از قبل سرپرستی امور مالی کودکان یتیم آن زن را پذیرفته است، می‌پردازد، بیان آن در پرداخت اجر، نرم‌تر از آیه ۲۴ است؛ در آیه ۴، اگرچه بر پرداخت اجر که در این آیه، از آن با نام صدق یاد شده، تأکید شده است، از بخشش صدق هم سخن گفته است؛ حال آنکه در آیه ۲۴، که بیان حکم کلی ازدواج است، سخنی از بخشش اجر نیست. گفتنی است بیان قرآن در آیه ۲۴، حقوقی است و بسیار جدی‌تر از آن است که جایی برای بخشش اجر باقی بماند.

۴۸. فاطمه سادات حسینی، «تبیین ارتباط شرط و جزای آیه سوم سوره نساء: با تأکید بر ارتباط مضمونی و مفهومی آیات ۱۲۷ و ۳ سوره نساء»، در: مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن کریم؛ روش‌ها، گونه‌ها و نمونه‌ها (مجموعه مقالات اولین همایش بین‌المللی مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن)، به کوشش: قاسم درزی (تهران: قاسم درزی (ناشر مؤلف)، ۱۴۰۱، ۹۴۵-۹۶۲؛ یادآوری می‌شود که ویرایشی از این مقاله در دست داوری است.

مرحله دوم

پذیرفتن نظریه رایج، مستلزم پذیرش ترجمه‌ای است که بیان خواهد شد. ترجمه‌های گوناگون، اگرچه در شیوه بیان، تفاوت اندکی دارند، همگی دارای یک مفهوم هستند. در اینجا، متن ترجمه مقاله «بررسی تطبیقی آیه استمتاع در نگاه مفسران فریقین» نقد می‌شود. این مقاله، در بین مقالات و کتاب‌هایی که نویسنده به آنها دسترسی داشته است، جامع‌ترین مقاله‌ای است که با رویکردی تفسیری، از نظریه رایج شیعه درباره ازدواج موقت دفاع نموده است.

و زنان شوهردار [بر شما حرام است] مگر آنها را که [از راه اسارت] مالک شده‌اید [زیرا اسارت آنها در حکم طلاق است]؛ اینها احکامی است که خداوند بر شما مقرر داشته است. اما زنان دیگر غیر از اینها [که گفته شد] برای شما حلال است که با اموال خود، آنان را اختیار کنید درحالی که پاک دامن باشید و از زنا، خودداری نمایید. و زنانی را که متعه [ازدواج موقت] می‌کنید، واجب است مهر آنها را بپردازید. و گناهی بر شما نیست در آنچه بعد از تعیین مهر، با یکدیگر توافق کرده‌اید [بعداً می‌توانید با توافق، آن را کم یا زیاد کنید]. خداوند، دانا و حکیم است.^{۴۹}

ایرادات وارد بر ترجمه «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاثَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ»

الف. حرف نتیجه «فَ»، با حرف عطف «وَ» یکی گرفته شده است. این ترجمه فقط لفظی نیست و از نظر مفهومی نیز همان معنای حرف عطف را دارد. زیرا در نظریه تفسیری که پشتوانه این ترجمه است نیز، موضوع ازدواج دائم تمام شده است و موضوع جدید متعه آغاز شده است. از این رو، برای جور درآمدن این نظریه تفسیری، ضرورت دارد که حرف نتیجه «فَ» به حرف ربط «وَ» در زبان فارسی ترجمه شود. با توجه به دقتی که قرآن در بیان مطالب دارد، اگر منظور خداوند چنین چیزی بود، لازم بود که به جای حرف «فَ» از همان حرف «وَ» استفاده نماید.

ب. «ما» به «زنان» ترجمه شده است. این ترجمه دو ایراد دارد:

ایراد ۱: اگر در این آیه، منظور از «ما»، موصول برای «زنان» بود، باید به جای «ما» از «هنَّ» استفاده می‌شد. در زبان عربی، برای اشیاء از موصول «ما» استفاده می‌شود؛ حال

۴۹. قوجائی خامنه و طیب‌حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۳۹.

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۹۱

آنکه، زن شیء نیست. در هیچ جای دیگر قرآن نیز، به این صورت به کار نرفته است؛ فقط در مورد «ملک یمین»، در سرتاسر قرآن، از «ما» به جای «مَنْ» استفاده شده است؛ این کاربرد هم بدان سبب است که آنان همچون اشیاء خرید و فروش می‌شده‌اند.

ایراد ۲: در این ترجمه، این بخش آیه را نمی‌توان به بخش پیشین آن ربط داد. زیرا در این ترجمه، موضوع سخن عوض شده است. یعنی، اگر منظور از «ما»، «(زنان)» بود، نمی‌توانست از موصول «ما» استفاده کند و حتماً باید از واژه «نساء» استفاده می‌کرد.

ج. اگر منظور از «استمتاع» متعه است، چرا به باب استفعال رفته است؟ برخی گفته‌اند: حرف «س» و «ت» برای تأکید و مبالغه است و در واقع، کلمه همان معنای متعه را دارد؛^{۵۰} پرسشی که پیش می‌آید این است که: در این آیه، از نظر مفهومی، تأکید و مبالغه چه ضرورتی دارد؟! وقتی هنوز در آغاز بیان حکمی است، چه نیازی به چنین تأکید و مبالغه غیرمستقیمی است؟

د. در این ترجمه، «به» هیچ نقشی ندارد؛ با حذف آن هم می‌توان به همین ترجمه و مفهوم رسید.

ه. در این ترجمه و تفسیر، می‌توان «مِنْهُنَّ» را حذف نمود و باز هم آیه را به همین صورت ترجمه نمود.

و. در عبارت «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ» هیچ اسم ظاهری وجود ندارد و فقط از ضمیر استفاده شده است. از این رو، اگر بخواهیم ترجمه دقیقی برای این عبارت ارائه دهیم، مجبوریم آن را به بخش پیشین آیه استناد دهیم. در اینکه بخش پیشین آیه، مربوط به ازدواج دائم است، هیچ اختلاف نظری نیست.

ز. ملاحظه می‌شود که اگر به قرآن، به عنوان یک متن مستقل و منسجم نگریسته شود، ایرادات جدی به این ترجمه و تفسیر وارد است. ترجمه بیان‌شده در مقاله یادشده، ترجمه عبارت «وَالنِّسَاءَ اللَّاتِي مَتَّعُوهُنَّ فَأَتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ فَرِيضَةً»، «وَالنِّسَاءَ اللَّاتِي تَتَّكِحُوهُنَّ بِالْمُتَّعَةِ فَأَتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ فَرِيضَةً»، و جملاتی از این دست است. اگر مراد خداوند چنین چیزی بود، به راحتی می‌توانست از همین عبارات استفاده کند.

ح. از پژوهشگران محترم خواهشمند است، هر دو ترجمه را به دور از هرگونه تعصبی

۵۰. قوجانی خامنه و طیب حسینی، «بررسی تطبیقی آیه استمتاع»، ۴۲؛ به نقل از: آلوسی، روح المعانی، ۷.

بررسی نمایند و مقایسه کنند که کدامین ترجمه و فهم از این آیه، برای متنی که در فصاحت و بلاغت آن سخن‌ها رفته است، مناسب‌تر است.

۸. امکان نادرستی برخی از نظریات رایج شیعه و سنی

پرسش: آیا می‌توان پذیرفت که سال‌ها شیعیان و سنیان معنایی را از آیات برداشت کرده‌اند که با ظاهر آیات قرآن مطابقت نداشته است؟!

پاسخ: این پرسش ممکن است درباره هر موضوع دیگری که درباره آن نظریه جدیدی به دست آید، به ذهن برسد. پرسش بجایی است و می‌توان به آن این‌گونه پاسخ داد:

الف. پیشینیانی که قوانین گوناگون را به دست آورده‌اند، مدعی این نیستند که این قوانین از قرآن استخراج شده‌اند. از نظر آنان، این قوانین، از قرآن همراه با روایات، استخراج شده‌اند. به دیگر سخن، اختلاف نظریات، ریشه در اختلاف در اصول فهم قرآن دارد، نه در شیوه استدلال؛ حتی اختلاف نظریات رایج تفسیری شیعه و سنی نیز، ریشه در اصول آنها در فهم قرآن دارد. روایاتی که برای فهم قرآن به آن استناد نموده‌اند، متفاوت بوده است و از این‌رو، در برخی موضوعات به نتایج متفاوتی رسیده‌اند.

ب. «مطالعات موضوعی قرآن، سابقه طولانی دارد؛ اما رشد تفسیر موضوعی قرآن، پدیده‌ای نوآمد به شمار می‌آید که در چند دهه اخیر بالنده شده است. در گذشته، این شیوه به صورت کمرنگ، در میان مفسران استفاده شده است».^{۵۱}

ج. تفسیر موضوعی قرآن با قرآن، که نوع ویژه‌ای از تفسیر موضوعی قرآن است، حتی رواجی کمتر از تفسیر موضوعی قرآن دارد؛ تفسیر موضوعی قرآن با قرآن، تلفیق شیوه تفسیر موضوعی با تفسیر قرآن با قرآن است.

د. در نظر گرفتن قرآن به‌عنوان یک متن، و کاربرد آن به‌عنوان شیوه‌ای برای فهم قرآن، از تفسیر موضوعی قرآن با قرآن هم جدیدتر است.

ه. طبیعی است که وقتی از شیوه جدیدی برای فهم قرآن استفاده شود، نتایج جدیدی نیز به دست آید. بی‌شک، جامعه مسلمانان نیز ناگزیر از بررسی شیوه‌های نوین است، زیرا

۵۱. محمدعلی رضایی اصفهانی، «شیوه‌های تفسیر موضوعی قرآن کریم»، پژوهش‌نامه قرآن و حدیث، شماره ۶ (بهار و تابستان ۱۳۸۸)، ۳۰.

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۹۳

شبهاتی که در ذهن مسلمانان کنونی به وجود آمده است و مشکلات فراوانی که با وجود اجرای قوانین منسوب به خدا، همچنان گریبان‌گیر جامعه است، موضوعی مهم است که نمی‌توان نادیده گرفت. بماند اینکه نیافتن پاسخی مناسب برای پرسش‌های جدید، نتیجه‌ای جز زدودن دین از زندگی افراد نخواهد داشت.

و. بیان نظریات جدید در حوزه دین، همواره با موانع زیادی مواجه بوده است. حتی فردی همچون علامه طباطبایی نیز به سبب نظریات متفاوتش، با مخالفت‌های بسیاری مواجه شده است.^{۵۲}

ز. مقاومت در برابر نظریات جدید در حوزه دین، محدود به ایران نیست؛ دیگر کشورهای اسلامی نیز وضعیت مشابهی دارند. مربوط به دوران پیش از انقلاب هم نیست؛ در دوران پس از انقلاب نیز نمونه‌های فراوان دارد. برای نمونه، کتاب *شخصیت و حقوق زن در اسلام*^{۵۳} که نگاهی انتقادی به نظریات تفسیری و روایی در حوزه زن و مرد داشته است، حتی با داشتن رویکردی پژوهشی، هفت سال چشم‌انتظار مجوز نشر مانده است.

در چنین جوی که در بند (و) و (ز) بیان شد، بیان نظریات جدید هزینه مادی و معنوی بالایی دارد و نادر افتد که کسی جسارت کند و نظر جدیدی دهد.

۹. نتیجه و بحث

در پایان چند نکته برای پژوهشگران:

نکته ۱. با در نظر گرفتن فهم پیشنهادی این مقاله از آیه ۲۴ سوره نساء، می‌توان به فهمی معقول و کارآمد از این آیه دست یافت. با این وصف، چه نیازی است به اینکه، برای فهم آیات مورد بحث، از روایات کمک بگیریم!؟

نکته ۲. مرتبط دانستن آیه ۲۴ سوره نساء با ازدواج موقت، که ریشه در روایات دارد، در تناقض با دقت، انسجام متن، فصاحت و بلاغت قرآن است.

نکته ۳. تنها جواز قرآنی بیان‌شده در نظریات تفسیری فریقین برای ازدواج موقت،

۵۲. برای توضیح بیشتر، بنگرید به: طباطبایی، حدیث *نواندیشان*، ۳۸۵-۳۸۶؛ و محمد شریفی و محمدرضا شاهرودی، «پیامدهای اندیشه‌های اخباریان در حوزه پژوهش‌های قرآنی»، *آموزه‌های قرآنی*، شماره ۲۳ (خرداد ۱۳۹۵): ۱۷۱-۱۹۰.

۵۳. مهدی مهریزی، *شخصیت و حقوق زن در اسلام* (تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۰)، ۱۷.

به شدت وابسته به روایات است. از آنجاکه این مقاله، درصدد بررسی قرآن به عنوان یک متن مستقل و بدون استفاده از روایات است، می توان نتیجه گرفت که در قرآن نمی توان هیچ گونه مجوزی برای ازدواج موقت و هیچ رابطه مدت دار دیگری یافت.

نکته ۴. در قوانینی که نگارنده برای روابط خانواده به دست آورده است، قانون اجر راهکاری برای پیشگیری از فحشا در جامعه است. یادآوری می کند که فهم نویسنده از دیگر موضوعات مرتبط به روابط همسران، همچون آیه ۳۴ سوره نساء، طلاق، چندهمسری، و ... با نظریات رایج تفسیری، تفاوت های اساسی دارد که در مقالات مستقلی آمده است.

نکته ۵. در روشی که نویسنده برای فهم قرآن دارد، نیازی به بررسی روایات نیست. اما از آنجاکه بسیاری از اندیشمندان، فهم قرآن را وابسته به روایات می دانند، به پژوهشگران محترم پیشنهاد می شود به دور از هرگونه تعصبی، روایات مرتبط به ازدواج موقت را از نظر اعتبار سند آنها بررسی کنند.

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۹۵

سیاهه منابع

الف-منابع فارسی:

قرآن کریم.

آجیلیان مافوق، محمد مهدی، محمد حسن رستمی، و سید مصطفی احمدزاده. «نظریه سیستم‌ها و کارکردهای قرآنی آن»، *اسلام و پژوهش‌های مدیریتی* ۷، شماره ۲ (بهار و تابستان ۱۳۹۷): ۸۳-۱۰۱.

آلوسی، سید محمود. *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم*. بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق. ابن منظور، محمد بن مکرم. *لسان العرب*. بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ق.

احمدی، کامیل. *خانه‌ای با در باز: پژوهشی جامع در باب ازدواج سفید در ایران*. لندن: مهری، ۱۳۹۹.

احمدی، کامیل. *خانه‌ای بر روی آب: پژوهشی جامع در باب صیغه محرمیت و ازدواج موقت در ایران*. تهران: شیرازه، ۱۳۹۸.

ایزدی، مهدی، و زهره اخوان مقدم. «ضرورت، ماهیت و روش استنتاج از منظر روایات اهل بیت (علیهم‌السلام)»، *مطالعات قرآن و حدیث* ۶، شماره ۲ (شهریور ۱۳۹۲): ۱۰۳-۱۲۶. تمیمی آمدی، عبدالرحمن بن محمد. *غررالحکم و دررالکلم*. تصحیح: سید مهدی رجائی. قم: دارالکتب الاسلامی، ۱۴۱۰ق.

جدی، حسین، حسن نقی‌زاده، و عباس اسماعیلی‌زاده. «تبیین ادله و مستندات نظام‌واره معنایی قرآن کریم»، *آموزه‌های قرآنی* ۱۹، شماره ۳۵ (فروردین ۱۴۰۱): ۱۵۹-۱۹۲.

جصاص، احمد بن علی. *احکام القرآن جصاص*. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۵ق. حاجی اسماعیلی، محمد رضا، و داوود اسماعیلی. «بررسی مستندات قرآنی - روایی فریقین در حکم ازدواج موقت و پیامدهای آن»، *آموزه‌های فقه مدنی* ۴، شماره ۶ (دی ۱۳۹۱): ۶۵-۸۸.

حسینی، فاطمه سادات. «تبیین ارتباط شرط و جزای آیه سوم سوره نساء: با تأکید بر ارتباط مضمونی و مفهومی آیه ۱۲۷ و ۳ سوره نساء» در: *مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن کریم؛ روش‌ها، گونه‌ها و نمونه‌ها (مجموعه مقالات اولین همایش بین‌المللی مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن)*، به کوشش: قاسم درزی، ۹۴۵-۹۶۲. تهران: قاسم درزی (ناشر مؤلف)، ۱۴۰۱.

حسینی، فاطمه سادات، و بی‌بی زهرا حسینی جهان‌آباد. «بازخوانی و تأویل آیات شهادت (گواهی): با تمرکز بر آیه ۲۸۲ سوره بقره»، *تأویلات قرآنی* ۳، شماره ۶ (شهریور ۱۴۰۰).

راغب اصفهانی، حسین بن علی. *المفردات فی غریب القرآن*. دمشق: دارالعلم الشامیه، ۱۴۱۲ق. رضایی اصفهانی، محمد علی. «شیوه‌های تفسیر موضوعی قرآن کریم»، *پژوهش‌نامه قرآن و حدیث*، شماره ۶ (بهار و تابستان ۱۳۸۸): ۲۹-۴۸.

ستوده‌نیا، محمدرضا، و مهدی حبیب‌اللهی. «بررسی دیدگاه مفسران شیعه، سنی و مستشرقان در خصوص آیات تحریف‌نمای آیه متعه»، *مطالعات قرآن و حدیث*، ۷، شماره ۲ (شهریور ۱۳۹۳): ۶۳-۸۹.

سیستانی، سید علی. *توضیح المسائل*. قم: نورالمبین، ۱۳۹۲.
شریفی، صالحه، علیرضا قائمی‌نیا، و غلام محمد شریعتی. «بررسی قواعد مشترک تفسیر قرآن به قرآن و نظریه میدان معنایی بر اساس روش علامه طباطبایی و ایزوتسو»، *تحقیقات علوم قرآن و حدیث*، ۱۷، شماره ۱ (بهار ۱۳۹۹): ۱۲۷-۱۵۸.

شریفی، محمد، و محمدرضا شاهرودی. «پیامدهای اندیشه‌های اخباریان در حوزه پژوهش‌های قرآنی»، *آموزه‌های قرآنی*، ۱۳، شماره ۲۳ (خرداد ۱۳۹۵): ۱۷۱-۱۹۰.
صفره، حسین، مجید معارف، و منصور پهلوان. «استنطاق قرآن»، *پژوهش‌های قرآن و حدیث*، ۴۳، شماره ۱ (۱۳۸۹): ۱۳۹-۱۶۳.

طباطبایی، سید محمدحسین. *تفسیر المیزان*. ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۰.
طباطبایی، سید هادی. *حدیث نواندیشان دینی (یک نسل پس از عبدالکریم سروش)*. تهران: کویر، ۱۳۹۷.

طریحی، فخرالدین. *مجمع البحرین*. تهران: کتاب‌فروشی مرتضوی، ۱۳۷۲.
عمید زنجانی، عباسعلی. *مبانی و روش‌های تفسیر قرآن*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۷.

فخر رازی، محمدبن‌عمر. *مفاتیح‌الغیب*. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق.
فراهیدی، خلیل‌بن‌احمد. *کتاب‌العین*. قم: دارالهجرة، ۱۴۰۵ق.
قابل، احمد. *احکام بانوان در شریعت محمدی (علیه‌السلام)*. «کانال تلگرامی شریعت عقلانی»، دسترسی در https://t.me/shariat_aghani، ۱۴۰۲/۷/۳۰.

قرطبی، محمدبن‌احمد. *الجامع الاحکام القرآن*. تهران: ناصرخسرو، ۱۳۶۴.
قوجائی خامنه، مریم، و سید محمود طیب‌حسینی. «بررسی تطبیقی آیه استمتاع در نگاه مفسران فریقین»، *پژوهش‌های تفسیر تطبیقی*، ۲، شماره ۱ (خرداد ۱۳۹۵): ۳۵-۶۰.
کریمی، مصطفی. «فرآیند نظریه‌پردازی قرآنی در حوزه تفسیر موضوعی»، *مطالعات قرآن و حدیث*، ۱۳، شماره ۱ (مهر ۱۳۹۸): ۱۸۹-۲۱۷.

کشیک‌نویس رضوی، سید کمال، عباس احمدوند، و محمد رحیم بیرقی. «تحولات سیاسی-اجتماعی جهان اسلام در سده‌های سیزدهم و چهاردهم هجری و تأثیر آن بر شکل‌گیری رویکردهای نوین به تفسیر قرآن»، *پژوهش‌نامه قرآن و حدیث*، ۱۰، شماره ۲۰ (بهار و تابستان ۱۳۹۶): ۱۱۱-۱۲۶.

ارزیابی جواز قرآنی ازدواج موقت در آرای تفسیری فریقین... / حسینی و حسینی جهان‌آباد ۹۷

مهریزی، مهدی. شخصیت و حقوق زن در اسلام. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۰ ش.
میرجلیلی، علی محمد، عباس کلاتری خلیل‌آباد، و محمد شریفی. «تحلیلی بر دیدگاه تفسیری قرآن به قرآن
علامه طباطبائی (ره)»، کتاب قیم ۲، شماره ۷ (مهر ۱۳۹۱): ۵۳-۸۲.

هاشمی، سید حسین. «نقدی بر ازدواج موقت در فقه عامه»، مطالعات راهبردی زنان ۹، شماره ۳۵
(بهار ۱۳۸۶): ۱۰۰-۱۲۸.

یساقی، علی اصغر. «شبهات مبانی تفسیر موضوعی برون‌گرایانه و هرمنوتیک»، فقه و تاریخ تمدن ۱،
شماره ۱ (فروردین ۱۳۹۴): ۱۰۳-۱۲۰.